

Sõjakäsitus tavateadvuses: Esimene maailmasõda tänapäeva noorte silme läbi

Maaris Raudsepp, Triin Roosalu

Teesid: Sõjakäsitus tavateadvuses on paljukihiline: selles on nii isikliku/perekondliku kogemuse elemente kui ka kollektiivsete ajalookujutluste ühtlustavaid mõjusid. Esimene maailmasõda on meist ajas sellisel kaugusel, kus see on muundunud sündmuse esialgsest kommunikatiivse mälu vormis meenutamisest institutsionaliseeritud kultuurimälu osaks. 2014. aastal viidi kahekümnnes Euroopa riigis läbi üliõpilaste küsitlus, selgitamaks tänapäeva noorte kollektiivseid kujutlusi Esimesest maailmasõjast. Artiklis kirjeldame Eesti noorte Esimese maailmasõjaga seotud arusaamu ja võrdleme neid teistes Euroopa riikides elavate noorte arusaamadega. Eraldi analüüsime vastuseid küsimusele „Mida saame õppida Esimese maailmasõja kogemusest?“.

Võtmesõnad: Esimene maailmasõda, ajaloo representatsioonid, sõjakäsitus tavateadvuses

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v26i33.24126>

Sissejuhatus

Selles artiklis vaatleme tavateadvuslikku sõjakäsitlust Esimese maailmasõja mõtestamise näitel. Täpsemalt kirjeldame ühe uuringu põhjal Eesti noorte Esimese maailmasõjaga seotud arusaamu ja võrdleme neid teistes Euroopa riikides elavate noorte arusaamadega. Eesmärgiks ei ole mitte niivõrd kirjeldada noorte faktiteadmisi konkreetse sõja kohta, kui võrd analüüsida nende sõjaga seotud tundeid, kujutlusi ja üldisemaid sõjale omistatud tähendusi.

Me läheneme kollektiivse mälu uurimisele sotsioloogia ja kultuuripsühholoogia vaatepunktist, kus on tähelestatud huvi kasvu kollektiivse mälu uuringute vastu viimastel aastakümnetel (nt Gläveanu ja Yamamoto 2012; Wagoner jt 2020; Bresco de Luna ja van Alphen 2021; de Saint Laurent 2021, Liu ja Khan 2021; Liu 2022 jpt). Marek Tamm (2015, 4) on nimetanud järgmisi mäluajaloo uurimisküsimusi: Mis on minevikust teada olevikus? Miks on nii, et mõned mineviku versioonid saavad ülekaalu teiste üle? Millised minevikusündmused valitakse välja meenutamiseks ja kuidas neid kujutatakse? Kuidas minevikku kasutatakse oleviku sündmuste või tulevikuplaanide legitimeerimiseks või seletamiseks? Miks inimesed eelistavad ühte minevikukujutust teisele? Neile küsimustele on püütud leida vastuseid, kasutades ka sotsioloogia ja kultuuripsühholoogia tööriistu.

Lähtume sellest, et minevikusündmuste meenutamine ja mõtestamine on semiootiline tähenduse loomise protsess, mis oma olemuselt on relatsiooniline – kollektiivne mälu tähistab „meie suhet, nii üksikisikutena kui ka kogukondadena, ühise minevikuga“

(Glăveanu 2017, 256). Sõjakäsitus tavateadvuses on paljukihiline: selles on nii isikliku või perekondliku kogemuse elemente kui kollektiivse mälu ühtlustavaid mõjusid.

Kogu inimese tähendustesüsteem koosneb eri kihtidest ja tasanditest. Kollektiivse mälu mitmekihilises mudelis (Glăveanu 2017, 256–257) on kolm peamist tasandit, millel kujundatakse suhet ühisesse minevikku. Makrosotsiaalne tasand toimib stabiilsete ja laialt levinud konsensuslike kollektiivsete kujutluste kaudu, mis moodustavad sotsiaalse ja kultuurimälu. Mesotaseand käsitleb rühmadevahelisi suhteid ning toimib rühmaspetsiifiliste narratiivide ja sotsiaalsete representatsioonide kaudu. Mikrotasandil toimub individuaalne mäletamine ja isikliku tähenduse loomine.

1) Kõige konkreetsem on üksikisiku kogemuste ja subjektiivsete tähenduste tasand. Sõja kontekstis kuuluvad siia vahetud sõjakogemused ja nende isiklik mõtestamine. Esimesest maailmasõjast osavõtnud eestlaste vahetuid kogemusi ja sõja individuaalset mõtestamist on analüüsinud kirjade ja päevikute põhjal Liisi Esse (2016; 2019). Muuhulgas märkab ta eestlaste sõjakogemuse eripärana võrreldes Lääne sõdurite kogemusega positiivsete tunnete vähesust seoses rindesõpruse ja kamraadlusega (Esse 2019). Spetsiifilist ilmasõja kogemust, kokkupuudet gaasirelvaga on analüüsinud Jaan Undusk (2015). Zipfel (2014; 2021) kirjeldab ilmasõda kui eriolukorda, mis võimaldas ületada kõiki moraalseid piire. Ilmasõja kogemusi eemaltvaatajate, Eesti noorte haritlaste positsioonilt on kirjeldanud Jüri Kivimäe (2015, 44): „Neis väljavõtetes peegelduvad erinevad arusaamad ja hoiakud, neis ühinevad kõhedus, põnevus ja sõjavastatus ühtaegu ning teadmatus tuleviku ees.“ Mitmesugused allikapublikatsioonid (nt Tannberg 2015), aga ka perekonnapärimus võimaldab järgnevatel põlvkondadel osa saada erisugustest sõjakogemustest (nt ohvitseride, sõjameedikute, tagalas elanute jt seisukohalt).

2) Mälukogukondade kollektiivsete tähenduste tasandil on oluline inimese grupikuuluvus ja identiteet, ühised kogemused ja jagatud tähendused. Grupisestest ja gruppidevahelistest suhetest ja suhtlemisest kaudu luuakse ajaloo sotsiaalseid representatsioone (Wagoner 2015), mis peegeldavad teatud mälukogukondade vaatenurki. Ajaloo sotsiaalsed representatsioonid võivad olla vastuolulised ja poleemilised. Omavahel ajalooliselt seotud grupid toetuvad sageli samade sündmuste vastandlikele representatsioonidele, mille kohaselt ühe grupi võit on teise kaotus. Nii satuvad grupid üksteisest sümbolisesse sõltuvusse, määratledes teineteist oma vastanditena. Grupitasandi kollektiivne mälu on tihedalt seotud grupi identiteediprotsessidega, mis püüavad luua ja säilitada positiivset enesehinnangut ning vähendada grupi enesehinnangut kahjustavaid negatiivseid aspekte. Kollektiivseid mälestusi kujundavad ka sellised sotsiaalpsühholoogilised protsessid nagu stereotüüpiseerimine ja teatud gruppide (nt ohvri ja süüdlase) essentsialiseerimine. Gruppidevahelised võimusuhted

samas ühiskonnas on aluseks ajaloonarratiivide eristumisele domineerivateks ja vastanduvateks. Sellel tasandil näeme kollektiivsete mälude paljusust.

Kollektiivne kommunikatiivne mälu (Assmann 2008) kujuneb siin vahetu suhtlemise kaudu. Seda tasandit on sõjaga seotud kollektiivse mälu uuringutes kõige sagedamini analüüsitud (nt on võrreldud kunagiste vastaste, võitjate ja kaotajate, ohvrite ja vägivaldsete jt minevikukujutlusi). Eestis on selles osas paremini uuritud Teise maailmasõja temaatikat ja vastandlike sõjarepresentatsioonide vastasseisu – nt võrreldud eesti ja eestivene mälukogukondi (Kus jt 2013; Raudsepp ja Wagner 2011), lääne- ja idaeurooplaste Teise maailmasõja tõlgendusi (Kattago 2009) või põlvkondlikke mälukogukondi (Aarelaid-Tart ja Kannike 2012).

3) Sotsiaalse ja kultuurimälu tasand, kus (mineviku) sündmusi tõlgendatakse ühiskonnas (või kultuuris) domineerivate representatsioonide (narratiivide) kaudu. Need on skemaatilised, lihtsustavad ja enam või vähem normatiivsed ettekujutused. Ajaloosündmusi saab sellel tasandil representeerida mitmesuguste semiootiliste vahendite abil, nagu rahvuslikud narratiivid ja skemaatilised narratiivsed mustrid (Wertsch 2008) või rahvuslikud müüdid, mis annavad avaliku üldistatud raami minevikusündmuste kujutamiseks ja tõlgendamiseks.

Makrotasandil toimub kollektiivse mälu kujundamine vahendatult, näiteks mälu- poliitika kaudu, mis toodab normatiivseid ja ametlikke ajalooversioone, mis edastatakse koolisüsteemi ning institutsionaliseeritud mälupraktikate kaudu. Rahvuslikud narratiivid on harjumuspärased ja konsensuslikud „head lood“ rahvusliku identiteedi ja ühtsuse konstrueerimiseks. Need on väga stabiilsed ja võivad püsida isegi juhul, kui ajaloolased toovad esile vastupidiseid tõendeid. Kollektiivkultuuriline mälu omab tugevat emotsionaalset kõlapinda ja on grupi identiteedi oluline osa (Wertsch 2002). Samade ajaloosündmuste kollektiivses mäletamises on selgelt eristatavad rahvuslikud mustrid, seda nii Esimese (Pawliczek 2014) kui Teise maailmasõja puhul (vt nt Wertsch 2002; Pääbo 2011).

Globaliseerumise tingimustes on kujunenud ka riikide- ja rahvasteülene kollektiivne mälu, mis eristab olulisi ajaloosündmusi ja kangelas ning toetab üldinimlikku identiteeti (vt nt Liu jt 2005; Hanke jt 2015; Liu ja Paez 2019). Marek Tamm (2008) on kirjeldanud Eesti narratiivset mustrit kui „suurt vabadusvõitlust“, mis on üles ehitatud lahingute ja ülestõusude sidumisele üheks suureks võitluseks vabaduse eest. Esimene maailmasõda selles suures narratiivis erilist rolli ei mängi. Nii näiteks Eesti sotsiaalse mälu empiirilises uuringus (Kello ja Harro-Loit 2017), milles inimestel paluti anda olulisushinnang suurele hulgalte Eestis ajaloosündmustele alates muinasajast tänapäevani, ei peetud vajalikuks Esimest maailmasõda oluliste sündmuste hulka asetada.

Esimese maailmasõja tähenduse tõlgendamine Eestis nagu kogu Ida-Euroopaski (Petroni 2011) ei ole ühene. Juba sõja vahetutel osalistel oli raskusi sellele tähendusele

andmisel, neil oli selgusetus kaotuse või võidu osas (Esse 2016, 169). Sõja tõlgendamine eesti kultuuris oli samuti mitmetähenduslik (vt Kivimäe 2015). Ilmasõja osaliste sõja-traumasid varjutab kollektiivne eksistentsiaalne võit – riiklik iseseisvumine 1918. aastal ja võidukas Vabadussõda 1918–1920.

Lisaks paljukihilisele iseloomustab tähendusloomet paindlikkus, dünaamilisus ja kontekstuaalsus. Muutuvad nii kollektiivsed ettekujutused kui individuaalsed tähendused. Inimene on vaba liikuma eri tähenduskihtide ja identiteedipositsioonide vahel ning valima nende seast sobiva vastavalt olukorrale ja oma eesmärkidele, muutmaks minevikku kasutamiskõlblikuks olevikuks (vt Aarelaid-Tart 2010).

Ka kollektiivsed tagasisaated ajaloosündmustele on ajas muutuvad, need konstrueeritakse pidevalt ümber vastavalt ühiskondlike olude muutustele ja sõltuvalt sellest, millist ülesannet nad ühiskonnas parajasti täidavad (de Saint Laurent ja Obradović 2018) – kas tugevdavad grupi-identiteeti, nt rahvuse kujunemise toetamisel (Tamm 2018), aitavad eristuda või vastanduda teistele gruppidele, õigustavad mingeid valikuid või tegevusi, aitavad üle saada kollektiivsest traumast (Aarelaid-Tart 2010) või pakuvad moraalseid õppetunde minevikust (Liu ja Hilton 2005). Esimene maailmasõda on ajas meist sellisel kaugusel, mille jooksul on toimunud kollektiivse ajalookujutuse vormi vahetus: sündmuse esialgselt kommunikatiivse mälu (Assmann 2008) vormis meenutamise on see muundunud institutsionaliseeritud kultuurimälu osaks.

Esimene maailmasõda tänapäeva kollektiivses mälus

Kollektiivset tähendusloomet, sealhulgas kollektiivset mälu on laialdaselt uuritud sotsiaalsete representatsioonide koolkonnas (nt Liu 2022; Liu ja Hilton 2005; Hanke jt 2015). Ajaloo sotsiaalsed representatsioonid rekonstrueerivad minevikku teatud sümbolite, narratiivide ja valitud sündmuste kujul. Need viitavad ka tegelastele ja rühmadele, mida seostatakse konkreetsete moraalseste rollidega, nt eristades kangelasi ja kurikaelu (vt Hanke jt 2015).

Esimesel maailmasõjal on tänapäeva kollektiivses mälus eriline koht. 24 riigis läbi viidud ulatuslikus uuringus (Liu jt 2005) paluti inimestel nimetada ja järjestada kõige olulisemaid ajaloolisi sündmusi ja tegelasi. Esimest maailmasõda peeti kõikjal tähtsuseks teiseks sündmuseks maailma ajaloos pärast Teist maailmasõda (vt ka Bobowik jt 2014). Sõja mõtestamine aga varieerub riigiti. Sõja kollektiivne tähendus võitjariikides kaldub sõda õigustama ja ülistama ning toetama inimeste valmisolekut sõdida ka tulevastes sõdades (vt Paez jt 2016; Bobowik jt 2014).

Saja aasta möödumisel Esimese maailmasõja algusest 2014. aastal viidi kahekümnes Euroopa riigis läbi üliõpilaste küsitlus (rahvusvahelise projekti COST Action IS1205 „Social psychological dynamics of historical representations in the enlarged European Union“ raames), et selgitada, mis on ühist ja erinevat tänapäeva Euroopa noorte kollek-

tiivsetes kujutlustes Esimesest maailmasõjast.¹ See oli esimene suuremahuline uuring Esimese maailmasõja sotsiaalsete representatsioonide kohta.

Küsitlus (veebiküsimustikuna) viidi läbi sotsiaalteaduste üliõpilaste seas märtsist 2014 kuni juulini 2015 Austrias, Belgias, Bosnias, Horvaatias, Eestis, Soomes, Prantsusmaal, Saksamaal, Kreekas, Ungaris, Itaalias, Norras, Poolas, Portugalis, Rumeenias, Serbias, Venemaal, Hispaanias ja Inglismaal. Kokku vastas 1891 üliõpilast (neist 73,6% naised, keskmine vanus 22,03 aastat). Keskenduti pigem andmete võrreldavusele kui nende esinduslikkusele nagu enamikus kultuuridevahelistes uuringutes. Eestist oli kokku 122 vastajat, neist kahe kolmandiku emakeel oli eesti keel, ühel kolmandikul vene keel.

Küsimustik oli pikk ja põhjalik. Noorte käest küsiti faktiteadmisi Esimesest maailmasõjast, perekondlikke sõjakogemusi, tundeid ja läbielamisi selle sõjaga seoses ning üldisemaid tõlgendusi sõja kohta – mida peetakse Esimese maailmasõja peamisteks põhjusteks, kellele omistatakse vastutus sõja puhkemise eest, kuidas hinnatakse eri osapoolte vägivaldsust sõjas, kuidas tajutakse agressori ja ohvri rollide jaotust jms. Taustatunnuste seas olid kultuuriline ja riiklik identiteet, patsifistlikud hoiakud (mida mõõdeti spetsiaalse skaala abil) jm. Eestis toimus küsitlus nii eesti kui vene keeles.

Vaatleme mõningaid kvantitatiivse analüüsi tulemusi Euroopa tasandil. Bouchat jt (2019a) analüüsisid noorte arusaamu sõja tähtsusest ja sõja põhjustest. Vastupidiselt mõnede ajaloolaste tähelepanekutele (nt Petrone 2011) näitavad tulemused, et Esimese maailmasõja tajutav ajalooline tähtsus Lääne- ja Ida-Euroopa noortel oluliselt erine. Vastajatel paluti hinnata eri nähtuste suhtelist olulisust sõja põhjustajana (nt juhtide egoism, sõjakas rahvuslus, majanduslik kontekst, juhus jm). Ilmnes suur üksmeel sõja põhjuste suhtelise tähtsuse osas. Juhtide valmisolekut oma võimu tugevdada peeti kõige tähtsamaks. Teine kõige olulisemaks peetav põhjus oli riigijuhtide egoism. Need kaks esimest põhjust olid 12 riigi kolme kõige olulisema hulgas. Kolmas kõige olulisemaks peetav põhjus oli sõjakas rahvuslus (10 korda esikolmikus). See muster näib olevat sõltumatu riikide positsioonist Esimeses maailmasõjas. Olgu nad endised Kolmikliidu liikmed (Austria, Ungari, Saksamaa, Itaalia), Entente'i liikmed (Prantsusmaa, Suurbritannia, Venemaa) või neutraalsed (Hispaania, Norra), see ei näi mõjutavat konfliktini viinud peamiste põhjuste tajutavat tähtsust. Huvitaval kombel näib see muster olevat sarnane nii EL-i liikmesriikide kui ka EL-i mittekuuluvate riikide vahel. Eesti vastajad nägid ilmasõja kolme kõige olulisema põhjusena riigijuhtide valmisolekut oma võimu tugevdada, riigijuhtide egoismi ja majanduslikke põhjuseid. Sõja puhkemise seletamist majanduslike põhjustega esines sagedamini ka Venemaa ja Poola vastustes, mida võib seletada pikaajase Nõukogude Liidu marksistliku ajalookäsitluse mõju all

¹ Uuringu ankeet ja andmestik: Bouchat jt 2016–2019.

olemisega Ida-Euroopas, mille kohaselt Esimene maailmasõda oli imperialistlik sõda, mille põhjustasid eelkõige sotsiaalmajanduslikud vastuolud. Ajaloouurimustes viidatakse väga paljudele süvapõhjustele ja ajaloolistele tingimustele, mis viisid Esimese maailmasõjani, eristades seejuures subjektiivseid ja struktuurseid tegureid (vt nt Dosenrode 2018).

Ka kolme kõige vähem olulise põhjuse osas valitses üksmeel. Juhust peeti kõige vähem oluliseks sõja põhjuseks 18 riigis 20-st. Teised kõige ebaolulisemad põhjused olid rahvaste tahe omavahel tapelda ja rahvastevaheline tüli. Eestis ilmnes sama seaduspära. Konflikti puhkemist selgitavate tegurite seas peeti juhust kõige vähem oluliseks ning selgelt eitati rahva rolli konflikti eest vastutajana. Noored ei tundunud uskuvat, et rahvastevahelised arusaamatused või nende võitlustahe oleksid võinud sõja puhkemisele kaasa aidata. Imperialismi peeti sõja oluliseks põhjuseks nii nendes riikides, keda sõja ajal ähvardasid impeeriumid (Soome, Norra ja Serbia), kui endistes impeeriumides, mis sõjas lüüa said (Saksamaa, Ungari ja Türgi). Nii idas kui ka läänes kiputi seda sõda vaatlema mitte kui rahvaste vastasseisu, vaid kui masside ohverdamist imperialismi ja poliitiliste huvide nimel. Sõja vallapästmise eest peeti vastutavaks tollaseid eliite.

Autorid leiavad, et Esimese maailmasõja sotsiaalsed representatsioonid täidavad tänapäeva Euroopas teatud sotsiaalpsühholoogilisi funktsioone. Esiteks toimivad need Euroopa integratsiooni soodustajana, esitades Esimest maailmasõda kui rahumeelse Euroopa Liidu vastandit, negatiivset müüti, millele saab toetuda sõda ja riikide vastandumist eitava ühise reaalsuse ehitamisel. Sõja representatsioonide sisu viitab ka soovile eristada positiivselt hinnatud siserühma („rahvast“) võimukast eliidist, keda tõlgendatakse välisrühmana.

Bouchat jt (2017) analüüsisid tajutud ohvriksolemist ja selle seoseid sõjavastaste hoiakutega. Vastupidiselt Teisele maailmasõjale, milles selgelt eristatakse kangelaste (nt Ameerika vabastajad) ja kurjategijate (natsid) rolle, on Esimest maailmasõda mäletatud kui „tapamaja“, kus kõik osalised on kogenud nii ohvriks kui kurjategijaks olemist (Todman 2014).

Esimese maailmasõja moraalinnarratiivis ei määratleta ründajate ja kannatajate pooli rahvuslikult, vaid keskne vastandamine on klassipõhine: sõja korraldas eliit vähem privilegeeritud inimeste arvelt. Selles narratiivis on kõigi sõda õhutavate riikide ebasoodsas olukorras olevad sotsiaalsed klassid ohvrid ja valitsevad klassid kurjategijad. Tajutud kollektiivne ohvriks olemine on sotsiaalne konstruktsioon, mille tugevus sõltub riigiga subjektiivse seotuse määra, kuid see korreleerub ka objektiivsete ajalooliste andmetega – sõjas hukkunute arvuga riigis.

See, kuivõrd noored tajuvad oma perekonna või riigi ohvriks olemist Esimeses maailmasõjas, on seotud sõjavastaste hoiakutega tänapäeval. Küsimustiku analüüs

näitas, et riikides, kellel oli ilmasõjas rohkem langenuid ja haavatuid, kalduvad noored enam toetama patsifistlikke hoiakuid kui nendes riikides, kus ohvreid on vähem. Seevastu need noored, kes väitsid, et nende pereliikmed osalesid maailmasõjas, olid vähem patsifistlikud kui need, kelle sugulased ei osalenud sõjas. Seega makrotasandil on Esimese maailmasõja ajal hukkunute arv riigiti positiivselt seotud noorte eurooplaste patsifistliku orientatsiooni tasemega. Perekonna tasandil on aga vastupidine seos: sõja ajal võidelnud või surnud esivanema olemasolu oma perekonnas on negatiivselt seotud patsifistlike hoiakute toetamisega. Autorid järeldavad, et tugeva sõjatraumaga silmitsi seisnud riikides on välja kujunenud sotsiaalsed representatsioonid, mis väärtustavad rahumeelset kooseksisteerimist. Samal ajal perekondade tasandil on säilinud vimm ja kättemaksuhimu – pahameel minevikuvaenlaste vastu jääb alles ja õhutab positiivsemat suhtumist sõtta. See näitab, et haavad, mis Esimese maailmasõja ajal perekondi tabasid, võivad endiselt mõjutada tänapäeva noorte eurooplaste sõjaga seotud suhtumisi.

Bouchat jt (2019b) analüüsisid ilmasõja kollektiivset tähendust sõna-assotsiatsioonide kaudu ning küsisid, kuidas on seotud ilmasõja tähendus ja patsifistlikud hoiakud. Küsitluse alguses paluti noortel kirjutada esimesed viis sõna või väljendit, mis neile meenuvad, kui nad mõtlevad Esimesele maailmasõjale. Selle meetodi abil püüti selgitada ilmasõja sotsiaalseid representatsioone kõige üldisemal kujul. Vabade assotsiatsioonide meetod võimaldab selgitada kollektiivsete kujutluste avaramat sisu kui etteantud skaalad ja seda on lihtsam tõlkida ja kodeerida kui intervjuusid.

10 riigi andmete põhjal tehtud hierarhilise klassifikatsioonianalüüsi tulemusel ilmnis seitse leksikaalset klastrit, mis esindasid kahte peamist vaatenurka Esimesele maailmasõjale. Esimene vaatenurk iseloomustas sõja „analüütilisi“ representatsioone, keskendudes sõja tegevuspaikadele, osalistele, sõjavahenditele (nt sinepigaas, vintpüss, kuulipilduja, granaat) ja sõja formaalsetele tagajärgedele (nt Trianoni leping, Versailles' rahu). Need klastrid esindavad sõjakujutlusi, mis on üsna analüütilised ja emotsioonidevabad, kuna keskenduvad peamiselt konflikti formaalsetele aspektidele, sarnanedes ekspertide distantseeritud analüüsidega. Teine vaatenurk tõi esile negatiivsed emotsioonid (nt kurbus, vihkamine, lein), sõjale antud moraalsed hinnangud (nt ebaõiglus, rumalus), sõja negatiivsed inimlikud tagajärjed (nt vaesus, häving, surm, ohver), konflikti konkreetsed negatiivsed tingimused (nt veri, nälg, valu, haav, külm). Need kuus sõnadeklastrit on esindatud kogu valimis, mis näitab ühise sõjarepresentatsiooni olemasolu. Ilmnesid teatud erinevused riikide, üliõpilaste erialade ja sugude vahel. Nii näiteks andsid naised pigem negatiivseid hinnanguid ja emotsioonisõnu, mehed vastasid aga pigem analüütiliselt.

Analüüs tõi esile ka sõna-assotsiatsioonide seose patsifistlike hoiakutega. Selgus, et patsifistlikumate noorte jaoks seostub Esimene maailmasõda konkreetsete ja emot-

sionaalsete inimkannatustega, samuti moraalse hinnanguga sõjale. Vähem patsifistlikud noored aga mõtlevad pigem abstraktselt Esimese maailmasõja geopoliitilistele tulemitele, samuti sõjas kasutatud relvadele. See uuring näitas, et Euroopa üliõpilaste rahuarmastavad hoiakud on seotud sellega, kuidas nad kujutavad ette Esimest maailmasõda ning et patsifistlik tõlgendusraamistik annab konteksti sõja mõtestamiseks.

Rosoux jt (2019) püüdsid seostada noorte kollektiivse mälu iseärasusi riigi mälupoliitikaga. Autorid analüüsisid viie riigi näitel, kuivõrd tänapäeva noored tajuvad oma riigi vastutust Esimese maailmasõja tegude eest ja kuidas on kollektiivne mälu seotud riigi-identiteediga. Ilmnes suur erinevus Lääne-Euroopa ja Serbia vastajate vahel. Ühelt poolt näitasid Prantsuse ja Saksa osalejad valmisolekut võtta ajaloolist vastutust Esimese maailmasõja ajal toime pandud kuritegude eest. Teiselt poolt rõhutasid serbiakeelsed osalejad (nii Serbias kui Bosnia-Hertsegoviinas) rohkem oma rahva kannatusi Esimeses maailmasõjas.

Autorid otsisid selle erinevuse seletusi ühiskonna tasandil toimuvatest protsessidest, eesmärgistatud mälutööst ja identiteedipoliitikast. Prantsuse ja Saksa kui endiste vaenupoolte suhete muutumine pikas perspektiivis on sihikindla mälpoliitika tulemus. Sõjajärgse aja jooksul on kõigil tasanditel, alates koolilaste ja üliõpilaste vahetustest kuni ühiste ministrite kohtumisteni, püütud vastasseisu asendada läbirääkimistega. Ametlikul tasandil viitavad Prantsuse, Saksa ja Belgia esindajad minevikule, et rõhutada seda, mis nende rahvaid ühendab. Prantslased, sakslased ja belglased osalevad oma kollektiivsete mälude järkjärgulises üksteisega kohandamises. Balkani riikides on aga käimas vastupidised protsessid: kunagise Jugoslaavia ühine minevik killustatakse vastandlikeks rahvuslikeks mäludeks. Serbia ametlikud esindajad asetavad oma retoorikas rõhu minevikusündmustele, mis põhjendavad lõhestumist, serblaste ohvripositsiooni ja teiste gruppide määratlemist iidse vaenlase või praeguse ohuna.

Eesti noorte ettekujutus Esimesest maailmasõjast

Järgnevalt analüüsimine lähemalt küsitlusele vastanud Eesti üliõpilaste arvamusi, keskendudes vastustes väljatoodud Esimese maailmasõja õppetundidele.

Eesti vastajate esimesed assotsiatsioonid – viis spontaanselt pähe tulnud sõna või väljendit, mis seostuvad Esimese maailmasõjaga, ei erine sisu poolest teiste riikide noorte vastustest. Eristusid samad semantilised kategooriad – ühelt poolt „külma“, intellektuaalne ja distantseerunud vaade sõjale, ja teiselt poolt inimlähedane, empaatiline, „soe“ ja hinnanguline vaade, mis avab sõja kehalise ja inimesi traumeeriva tähenduse. Selliseid sõjakäsitluste tuumelemente on täheldatud ka mujal (Wagner jt 1996).

Esimese maailmasõja tähtsus Eestile

Vastajate hinnangul oli Esimesel maailmasõjal Eestile mitmetahuline mõju. Enamik vastajaid nõustus, et sõda oli oluline faktor, mis võimaldas Eestil iseseisvuda. Tsaaririigi nõrgenemise tingimustes suudeti luua soodne olukord iseseisvuse väljakuulutamiseks:²

- Kuna Eesti saavutas selle käigus iseseisvuse, siis ma arvan, et suuremat tähtsust enam olla ei saa.
- Kuna Venemaa oli hõivatud muude probleemidega ja ka kurnatud, siis andis see võimaluse üritada saada iseseisvust. Vägagi võimalik, et muul ajal poleks see teoks saanud.
- I MS-le järgnenud lagunemine Venemaal lõi „akna“, mille kaudu välja põgeneda. Seega sõja enda mõju peaaegu me täna ei näegi – jah, oli vabatahtlikke rindeleminejaid, oli tsaararmeele võetuid, aga sellest sõjast – mis ei olnud ju eestlastele emotsionaalselt oluline – sai kohe üks teine sõda, mis oli vägagi oluline.

Samuti toodi esile, et sõda andis tulevasele Eesti sõjaväele kogunud ohvitseride ning mõjutas positiivselt iseseisvusele järgnenud arengut: „I MS lahingukogemus oli eesti soost tsaarivene ohvitseridele vabadussõjajaelne kool.“

Mitu vastajat rõhutasid siiski, et sõda tõi kaasa suuri kaotusi, sealhulgas palju hukunuid ja negatiivseid tagajärgi majandusele ning ühiskonnale: „Ainult negatiivne mõju, kõik sõjad toovad kaasa enamasti halba.“

Võis märgata mõningaid erinevusi eesti- ja venekeelsetes vastustes. Eesti keeles vastasid inimesed sageli konkreetselt küsimusele, tuues esile, kuidas sõda võimaldas iseseisvuda või mõjutas iseseisvuse väljakuulutamist. Samuti mainiti Eesti sõjaväe loomist, Vabadussõda ja positiivset mõju iseseisva riigi kujunemisele. Venekeelsed vastused olid natuke vähem konkreetsed ja keskendusid laiematele sündmustele, nagu Vene impeeriumi nõrgenemine ja lagunemine. Samuti esineb venekeelsetes vastustes rohkem viiteid rahvusvahelistele suhetele ja sõja laiemale mõjule, nt teaduse ja sõjatehnika arengu soodustamisele.

Noorte infoallikad ilmasõja kohta

Kõige levinum infoallikas on kool (seda mainis 93% vastajatest). Sellele järgnevad ajalooraamatud (71%), internet (69%), televisioon (63%), entsüklopeediad (52%), oma pereliikmed (46%), kino või teater (42%), ajalooromaanid (40%). Ehkki kaks kolmandikku Eesti vastajatest ei teadnud, kas keegi nende pereliige on selles sõjas osalenud või mitte, ja vaid 15% teadis kindlalt, et keegi nende perekonnast osales sõjas, siis peaaegu pooled vastajad (46%) olid sõja kohta infot saanud oma pereringist. Konkreet-

² Tsiteeritud vastuste kirjaviis on muutmata, parandatud on ainult ilmsed trükivead.

sete näidetena, mis on kujundanud arusaamu Esimesest maailmasõjast, mainiti järgnevaid:

- ilukirjanduslikud teosed, mis kajastavad sõja mõju inimestele ja ühiskonnale, näiteks Erich Maria Remarque'i „Läänerindel muutuseta“, Ernest Hemingway „Ja päike tõuseb“, Albert Kivikase „Nimed marmortahvlil“ ja Jaroslav Hašeki „Vahva sõdur Šveik“;
- dokumentaalfilmid, mis näitavad sõja kulgu ja tagajärgi eri osapoolte vaatenurgast;
- mängufilmid, mis põhinevad tõestisündinud lugudel või väljamõeldud tegelastel, kes osalevad sõjas, näiteks „Läänerindel muutuseta“;
- ajaloolised seriaalid, mis käsitlevad sõja mõju igapäevaelule ja ühiskondlikele muutustele, näiteks „Downtown Abbey“ ja „Tuulepealne maa“.

Esimese maailmasõja õppetunnid

Küsimus „Mida võiksime õppida I maailmasõjast? Millised on I maailmasõja õppetunnid meie jaoks?“ esitati küsimustiku lõpus, peale seda, kui vastajad olid juba teadvustanud oma teadmisi ja hoiakuid Esimese maailmasõjaga seoses. Sellele küsimusele vastas 84 protsenti Eesti vastajast, seega valdav enamus pidas vajalikuks ja võimalikuks väljendada oma seisukohta. See näitab sõjateema asjakohasust, arvestades ka seda, et uuring viidi läbi rahuajal, mil sõda ei olnud veel sel moel aktuaalne nagu nüüd. Vastused rühmitasime järgmistesse kategooriatesse:

1. Üldine hinnang sõjale:

1.1. Sõda on kohutav ja mõttetu. Enamik vastuseid väljendavad selget arusaama sõja koledusest ja selle hävitavast mõjust inimkonnale, nt:

- Sõjaks ei ole mingit mõeldavat õigustust, sõda ei lahenda ühtegi probleemi.
- Sõda ei ole kunagi lahendus. I maailmasõda näitas, et sõda ei lahenda kunagi konflikte. See võib konflikte pigem süvendada ja viia veelgi suuremate probleemideni.
- Et sõda on kohutavalt kole, ja seda ei tohiks iial juhtuda. Sõda ainult hävitab luues ainult efektiivsemaid hävitus meetodeid.

1.2. Vastandumine sõja romantiseerimisele.

- Sõjast ei tasu vaimustuda. Sõda pole uhke ja õilis.

1.3. Sõda on halb, kuid teatud tingimustel on see vajalik ja õigustatud, näiteks oma riigi kaitsmiseks: „peab kaitsma riiki“.

2. Sõda on protsess, millel on oma loogika, ning seda on vaja tunda.

2.1. Sõda võib alguse saada tühisest sündmusest.

- Ta õpetas, et sõja alustamist ei tohi võtta millegi tühisena (jõuluks koju jne).
- Sõjad võivad alata pealtnäha tühistest asjadest ja viia hukatuslikele tagajärgedele.
- Ühe inimese teol võivad olla tohutud tagajärjed (Princip).³

2.2. Käivitunud sõda on raske peatada.

- Kui algab sõda, on seda väga raske peatada.

2.3. Sõja lõpetamine on peen kunst, me ei oska sõda lõpetada. Paljud vastajad rõhutasid õiglaste rahulepete olulisust ja vajadust vältida olukordi, kus kaotanud riigid tunnevad end alandatuna:

- Rahulepe peab olema õiglane, et vältida uut sõda. Kedagi ei tohi rahuleppes alandada.
- Kaotajate liiga vali karistamine loob eeldused uue sõja tekkeks [. . .] ühe rahva allasurumisel võivad olla tõsised tagajärjed (natsionaalsotsialistid Saksamaal)
- Ebaõiglus viib kättemaksusooivini.
- Võita peab oskama, kaotaja maatasa tegemine toob kaasa ainult suuremad probleemid tulevikus.
- Mitte liiga teha kaotajariikidele – liigne Saksamaa rõhumine tõi omad tagajärjed.

3. Inimelu ja inimõiguste väärtustamine. Vastajad rõhutavad inimelude väärtustamise tähtsust:

- Me peaksime õppima, et inimelu on kõige suurem väärtus, mitte raha ja võim.
- Me peame väärtustama iga inimese elu rohkem kui meie rahvuslikke huve.
- Sõda näitas seda, et inimese elu ei maksa midagi.

4. Rahu, rahumeelse kooselu väärtustamine. Sõda õpetas, et „rahu eest peab igal juhul lõpuni võitlema“, „[i]lgasugune rahu on parem kui sõda“, „tuleb kõigi naabritega läbi saada“.

5. Sõda ja poliitika. Vastajad käsitlesid sõda poliitikute mängumaana ja rahva kannatuste allikana ning rõhutasid, et sõda ei too kaasa reaalseid lahendusi ning on ebaefektiivne viis konfliktide lahendamiseks. Esimene maailmasõda ei lahendanud

³ Gavrilo Princip oli Bosnia serblasest vandenõulane, kes tappis 28. juunil 1914 Austria-Ungari troonipärija ertshertsog Franz Ferdinandi ja tema naise, Hohenbergi hertsoginna Sophie, mis sai sõja alustamise ettekäändeks.

ühtegi selle põhjustanud probleemi. See pigem süvendas pingeid ja viis Teise maailmasõjani. See õpetas inimestele, et diplomaatia on alati parem valik kui sõda.

- Seda, millistele peaaegu sajand kestvatele globaalkatastroofilistele tagajärgedele võib viia geostrateegiline konkurents.
- [...] vana poliitilise süsteemi asendamine uuega peale suuremat katastroofi ei ole tingimata hea idee.

6. Diplomaatia ja läbirääkimised. Mitu vastajat rõhutasid vajadust panustada diplomaatiasse ja läbirääkimistesse konfliktide lahendamiseks ning vältida sõja alustamist kergekäeliselt. Diplomaatia on oluline vahend konfliktide rahumeelseks lahendamiseks. Esimese maailmasõja eelsed pinged oleksid võinud olla lahendatud diplomaatia abil, kuid seda ei tehtud. See õpetas inimestele, et on oluline leida viise, kuidas lahendada konflikte rahumeelselt.

- Peame õppima lahendama konfliktid häälega. Õppida rääkima inimestega ning leida kompromisse.
- [...] diplomaatiale ja läbirääkimistele tuleb panna suuremat rõhku.

7. Riigijuhtide kriitika. Paljud vastajad väljendasid skeptilisust või kriitikat riigijuhtide suhtes, märkides nende ambitsioonide ja manipulatsioonioskuste ohtu. Õppetund inimestele – poliitilised liidrid tuleks valida hoolikalt. Poliitilised liidrid on need, kes otsustavad, kas sõda algab või lõpeb. Seetõttu on oluline valida liidrid, kes on rahumeelsed ja kes hindavad inimelu.

- Riigijuhtide ahnus on piiritu ja nende osavus masside manipuleerimises hämmastav.
- Sõda on poliitikute mängumaa, kuid reaalseid lahendusi need ei too. Eelkõige kannatavad lihtkodanikud.
- [...] mehed ei sobi juhtideks.
- Alati tuleb riigijuhtide otsustes kahelda. Tegelikuses algas sõda suhteliselt mõttetute asjaolude pärast.
- Poliitilised liidrid võivad oma võimuihas hävitada kogu maailma, seepärast, kui on võimalik, minge valima ja valige mõistlikud juhid.

Elidi ja rahva vastuolu ning vastutuse omistamine eeskätt juhtidele ilmnes ka küsimustiku teiste küsimuste analüüsis (vt Bouchat jt 2019a).

8. Ajaloo õppetundidest mitteõppimine. Mõned vastused viitavad sellele, et Esimese maailmasõja õppetunnid ei pruukinud olla piisavalt selged või ei võetud neid tõsiselt arvesse.

- II MS tõestas, et I MS ei õpetanud mittekuimidagi.
- Ajalukku vaadates ei võetud neid õppetunde tõsiselt sest I ms lihtsalt jätkus pärast u 20-aastast pausi.
- Ma usun, et rohkem õpetas inimkonnale teine maailmasõda, kuna esimestest ei saadud päris aru.
- Mitte midagi. Esimene maailmasõda ei õpetanud meile piisavalt inimelu väärtustama ega riikide juhte oma ambitsioone talitsema.

9. Fatalism: inimeste võimetus ajaloost õppida ja sõdade paratamatus.

- Inimesed on läbi sajad olnud lollid.
- Inimesed on rumalad ja võimaldasid sama stsenaariumi kordumist veel hullemate tagajärgedega.
- Inimesed ei õpi oma vigadest.
- Sõda on halb ning see hävitab inimkonda meeletult, see ei ole absoluutselt hea ning austatav asi, kuid sõjad ei lõppe kunagi, need toimuvad alati ja igavesti.
- Sõda on halb, kuid seda ei saa vältida.
- Võitjad kirjutavad ajaloo
- I MS õpetas väga palju. Näiteks kuivõrd mõttetu võib sõda olla, kui ettearvamatult on tulevik ja sündmuste kulg, küünilisus on oluline.

10. Õppetunnid üksikainestele:

10.1. Vaja on refleksiivsust, järelemõtlemist.

- Me peame mõtlema enne, kui teeme.
- Me ei tohiks langeda kiirustesse otsustesse, mis võivad viia sõjani.
- Me peame tegema kõike läbimõeldult.
- Me peame kaaluma kõiki võimalusi enne, kui tegutseme.

10.2. Vaja on säilitada agentsus, mitte alluda süsteemile, mitte lasta süsteemil end kontrollida.

- [...] tuleb endale kindlaks jääda.
- Jääge inimeseks ja ärge unustage, mis teie sees on. Ärge andke süsteemile järele.

11. Ei jäetud aga mainimata ka sõja positiivseid õppetunde:

11.1. Tehnoloogiline areng. Mõned märkused viitavad sellele, et suurte sõdade mõjul toimub sageli tehnoloogiline areng, sõda on arengu katalüsaator: „igale suurele sõjale järgneb tehnoloogiline areng“, „uued tehnoloogiad“.

11.2. Sõjal võivad olla ootamatud ühiskondlikud tagajärjed – uute riikide teke, mida sõja algatajad ei kavandanud. Sõda on sotsiaalsete murrangute vallandaja.

- Tuleb leida strateegiliselt õige aeg, et tekitada/taastada/säilitada enda iseseisvus.
- [...] sõda on väga hirmus; aga samas võib sellest ka midagi head tulla – Eesti iseseisvumine...

Eesti noorte arvamused suure sõja õppetundidest on omavahel kooskõlas ja üksteist täiendavad: domineerib sõjavastane paatos ning otsitakse tegureid, mis aitaksid uusi sõdu ära hoida. Sõda on inimlikult valus ja mõttetu. Ent on olemas viise, kuidas järgmisi sõdu vältida: suurendades inimeste reflektiivsust, valides arukaid juhte, mitte alludes manipulatsioonile, kasutades tarka diplomaatiat. Samal ajal on sõja tähendus ambivalentne: inimliku kannatuse ja purustuste kõrval nähakse sõjas ka arengu katalüsaatorit (tehnoloogia tormiline areng, ühiskondlikud innovatsioonid, uute ideede omaksvõtt). Sõda on murranguline sündmus, millel võivad olla ootamatud positiivsed tagajärjed – Esimese maailmasõja puhul Eesti riigi sünd.

Vastates küsimusele sõja õppetundidest, konstrueerib inimene mingi reegli, käitumisjuhise selle kohta, kuidas ja milliseid vigu tulevikus vältida. Vastused viitavad nii vastaja implitsiitsele teooriale Esimese maailmasõja kui minevikusündmuse kohta kui tema tulevikuootustele ja ideaalidele.

Saame vastuseid liigitada ka selle alusel, millisele tähendusloome tasandile toetutakse – kas esmajoones pööratakse tähelepanu üksikisikute vahetutele kogemustele ja kannatustele, identiteetidele ja gruppidevahelistele suhetele sõjas (riigid ja rahvad, eliit ja rahvas) või üldistatud ühiskonnakesksele vaatepunktile (eetilis-normatiivne või pragmaatiline hinnang sõjale).

Indiviidi tasandil on näiteks kirjeldatud sõja õppetunde sellest vahetult osavõtnute jaoks (Esse 2016; Rahi-Tamm ja Esse 2022) – mehed õppisid teatud kohanemisstrateegiaid, mida said edukalt kasutada ka hilisemates kriitilistes olukordades. Noorte vaade tänapäevast lisab veel näpunäiteid igaühele: ära vali lolle poliitikuid, ära allu süsteemile. Gruppidevaheliste suhete tasandil näevad noored pigem eliidi (riigijuhtide) ja rahva vastandumist, mitte rahvaste või riikide vastasseisu. Üldistatud tasandil annavad noored eetilis-normatiivseid ja pragmaatilisi hinnanguid: sõda ei lahenda ühtki probleemi, sõda ei ole lahendus, sõda on halb.

Seejuures joonistuvad välja üldisemad ettekujutused:

- a) Sõda on nagu ühiskonna haigus, mida saab vältida teadliku ennetamisega ja mille tagajärgi peab ravima. Valitseb usk, et ajaloosündmuste käiku saaks kontrollida, kui inimesed oleksid arukamad ja koostöövõimelisemad (usk ajaloolisse progressi, mis peaks meid juhtima sõdadevabasse maailma).
- b) Fatalistlik vaade: sõda on paratamatus, vältimatu vägivaldne konflikt ajastute vahetumise ajal. See on vajalik, et kehtestada uusi rahvusvahelise suhtlemise reegleid, anda tuge arengule vms. Sõjaga peab lihtsalt kohanema. Inimese loomus ei muutu.

Kindlasti on osa vastuseid motiveeritud sotsiaalsest heakskiidust ja seeläbi peegeldavad need ühiskonnas valitsevat normatiivset konsensust sõja kohta.

Arutelu ja kokkuvõte

Vaadeldud küsitlusuuring võimaldas avada Euroopas valdavaid kollektiivseid ettekujutusi Esimesest maailmasõjast makro- ja mesotasandil. Sõjakäsitluste dünaamika kajastub selles, kuidas vahetu sõjakogemuse teiseneb kommunikatiivseks mäluks. Sõjamälestused võivad põlvkondlikult edasi kanduda perekondliku pärimuse kaudu. Meie uuringus vaatasid noored tagasi vähemalt kolm põlvkonda varem toimunud sündmustele. Nende arusaamad ilmasõjast on kujunenud vahendatult, läbi mitmesuguste filtrite – ajalooõpetusena koolides, sõja kujutamisenä kunstilises vormis, ajakirjanduses jms. Uuringus osalejad osutasid korduvalt sellistele teostele nagu Remarque'i „Läänerindel muutuseta“, Hašeki „Vahva sõdur Švejki“ kui oma teadmiste ja ettekujutuste allikale Esimesest maailmasõjast.

Pragmatilises vaates võib küsida, millist funktsiooni täidavad sõjakäsitlused tavateadvuses, massimeedias, hariduses. Nii näiteks on sõjanarratiividel kindel roll pedagoogikas, kus neid võib kasutada mitmesugustel eesmärkidel – nt teatud laadi kodanikutunde kasvatamisel (Vesterdal 2023). Knut Vesterdal eristab viite didaktilist rolli, mida sõja käsitlemine kooliõpetuses võiks täita:

- 1) sõja fenomeni tundmaõppimine, analüütiline lähenemine sõjale kui sotsiaalsele ja ajaloolisele nähtusele, selle põhjuste ja tagajärgede tundmaõppimine;
- 2) rahu propageerimine – normatiivne ja preventiivne lähenemine, sõja käsitlemine rahu vastandina;
- 3) rahvusliku identiteedi loomine, patriotismi kasvatamine, käsitledes sõda kangelasmeelt ja eneseohverdumist ülistavate rahvuslike narratiivide kaudu;
- 4) sõjakuse ja militarismi propageerimine, normaliseerides konflikte, sõda ja vägivalda, luues vaenlase kujusid;
- 5) eetilis-kriitiline lähenemine, mis vaatleb uurivalt sõdade legitiimsust ja eeldusi ning seab sõja kui nähtuse kahtluse alla üldhumanistlikelt positsioonidelt.

Teise maailmasõja järgses rahuaegses Euroopa üles kasvanud noored on olnud valdavalt vabad militarismipropagandast. Noorte ajalookäsitlust on püütud sihikindlalt kujundada lähiajaloo õpetamisega koolides, mille suundumus enamikus Euroopa riikides on olnud endiste vaenlaste lepitamine (vt Rosoux jt 2019). Kontrastiks sellele on ajalooõpetuse kasutamine sõjakuse ja militarismi propageerimiseks tänapäeva Venemaal (vt McGlynn 2022; Kurbak 2023).

Inimene on vaba navigeerima eri tähenduskihtide ja identiteedipositsioonide vahel ning valima nende seast sobiva vastavalt olukorrale ja oma eesmärkidele. Meie uuringu vastajad olid distantseerunud vaatleja positsioonil, paiknedes rahuaegses

jõukas Euroopas, kus kunagised maailmasõjani viinud vastuolud näisid olevat lõplikult lahendatud. Nad toetavad enamasti passiivset ja deklaratiivset patsifismi, väljendades lootust, et kunagi ei tuleks uut sõda. See on rahuaegsete inimeste valdav meelelaad. Sõda on nende jaoks võõras ja kaugel sündmus. Noorte seas võib eristada erisuguseid vaatlejapositsioone: empaatiline kaasatundja pöörab eelkõige tähelepanu inimlikele kannatustele sõjas; asjalik vaatleja pöörab tähelepanu sõja tehnilisele ja strateegilisele küljele; moraalne vaatleja annab sõjale eetilis-moraalse hinnangu.

Artiklis käsitletud küsitlusuuring Euroopa noorte seas näitas märkimisväärset ühisosa ja üksmeelt Esimese maailmasõja representeerimises. Endiste vaenupoolte järglased hindavad seda sõda ühtemoodi, valdavalt sõjavastasetl positsioonilt, suudavad reprodutseerida samu fakte, sündmusi ja tegelasi, tõlgendavad ühtemoodi sõja põhjuseid ja tagajärgi. Seda saab seletada kommunikatiivse, vahetutel kogemustel põhineva elusa mälu järkjärgulise kustumisega ning selle transformeerumisega vahendatud kultuurimäluks, mis globaliseerumise toel vormub üha ühetaolisemaks (Liu 2022). Agressiooni- ja sõjavastatus on üldtunnustatud ja institutsionaliseeritud väärtused Euroopa Liidus. Vaadates tagasi Esimesele maailmasõjale, näevad noored eelkõige sõja mõttetust ja asjatuid inimkannatusi. Seega patsifism kui Esimese maailmasõja üks kultuurilisi tagajärgi on tänapäeval elujõuline tavateaduslik mõtteviis. Jaan Undusk (2016) on Eesti sõjakirjandust analüüsides jõudnud järeldusele, et passiivne patsifism ja ükskõiksus sõja suhtes on eestlastele iseloomulik.

Erinevalt Teise maailmasõja kommunikatiivsest mälest, kus kunagine gruppidevaheline vaen võib kohati elus olla, on Esimese maailmasõjaga seotud kollektiivses kultuurimälus emotsionaalsus kahvatanud ja teisenenud – kunagine sõjaõhin või sõjaraev on muundunud kurbuseks ja leinaks. Riikide ja rahvaste vahelise vaenu asemel nähakse pigem sotsiaalset vastuolu ahnete ja hoolimatute eliitide ja nende huvide eest ohverdatud lihtinimeste vahel (Bouchat jt 2019a). Esimene maailmasõda paistab saja aasta möödudes Euroopa noortele kui hoiatus, negatiivne sümbol, millele vastandub rahumeelne demokraatlik tänapäev, ühinenud Euroopa kui rahuprojekt (Bouchat jt 2023). Sel viisil on ajalugu muudetud ja muutunud ühiseks sümboolseks ressursiks, sõda kollektiivses mälus toimib kui riikidevahelise rahu toetaja.

Seega mitme protsessi koosmõjus – vahetute sõjakogemuste tuhmumise ning sihi-kindla mäletöö tagajärjel varem omavahel sõdinud riikides, aga samuti rahvusvahelise infovahetuse tingimustes – on noortel kujunenud homogeenne sõjavastase suunitlusega kollektiivne kujutlus Esimesest maailmasõjast.

Küsitluse ajal oli veel täies elujõus visioon tugevast, avatud meelega ja tulevikule orienteeritud ühinenud Euroopast, vastandina mineviku kitsarinnalisele natsionalismile ja šovinismile, mida suures osas kehastas Esimene maailmasõda. See on oluline filter, mille kaudu noored mõtestavad sõda. Aleida Assmann on määratlenud Euroopa

identiteeti kui võimet jõuda leppimispunkti, kus vaenlased muutuvad naabriteks: „[. . .] paljudest kibedatest kogemustest on eurooplased sunnitud õppima leppimise kunsti ja seda, kuidas ületada minevikku, samal ajal seda meeles pidades“ (tsit. Rigney 2012, 614). Kas selline passiivne rahumeelsus võib olla lõks, takistades valmisolekut võidelda aktiivselt kurja ja vägivalda vastu? Tänapäeva Venemaa kogemus näitab, kui lihtne on inimesi rahumeelsuse seisundist välja viia ja tekitada valmisolekut sõdida, õhutades teatud kollektiivseid emotsioone (vimma, alandustunnet, frustratsiooni, süütaks ohvriks olemise tunnet) ja tekitades ettekujutust välisest eksistentsiaalsest ohust (vt Judin ja Ljutiva 2023).

Ühise sõjavastase paatose kõrval nähakse Esimest maailmasõda siiski eri maades erinevalt, kui see paigutub erisugustesse rahvusnarratiividesse (vt Pawlizcek 2014). Kui läänepoolses Euroopas on see kindla alguse ja lõpukuupäevaga traagiline Kohutav Sõda, siis idapoolses Euroopas nii selget kollektiivset ettekujutust ei ole. Maailmasõda suubus nendes riikides mitmekesisestse jätkusõdadadesse, mille tagajärjel impeeriumid lagunesid ja paljud väikeriigid, sh Eesti saavutasid iseseisvuse – see on nendele rahvastele maailmasõja paradoksaalselt positiivne tagajärg, mis on avanud tee uuele identiteedile ja arengule.

Eesti noorte teadmised Esimesest maailmasõjast on üllatavalt head, arvestades selle sõja marginaalsust eesti identiteedi või aktuaalsete gruppidevaheliste suhete seisukohast: me ei tunne ennast ei ohvri ega sõjasüüdlasena, me ei tunne vimma või kättemaksuhimu, ei ole vajadust kellelegi andeks anda või kelleltki vabandamist nõuda, meil ei ole vaja kellegagi ära leppida.

Esimese maailmasõja õppetundide väljatoomine osutab sõja üldistavale mõtestamisele Eesti noorte poolt. Mida saame õppida Esimese maailmasõja kogemusest? Mida sõda meile õpetanud on? See küsimus seostab ajaloo representatsioonid otseselt oleviku ja tulevikukujutustega, annab võimaluse aktiivseks tähendusloomeks, seejuures eeldades, et vastajatel on mingi üldistav mõtestamisraam (irratsionaalse sündmuse ratsionaalne seletus). Sõja mõtestamine võib toetuda mingile üldisemale ettekujutusele ajaloo protsessist. Nii näiteks Paez jt (2016) kirjeldavad võimalike inimeste mõtlemist suunavate representatsioonidena järgmisi üldistatud kujutlusi:

- a) ajalookäik kui Jumala tahe;
- b) tsükliline ajalugu, kus tõusule järgneb langus ja langusele tõus;
- c) ajalugu kui suurmeeste looming;
- d) ajalugu kui lineaarne ja seaduspärane edenemine progressi suunas;
- e) ajalugu kui konkurents rahvaste ja riikide vahel, sõda ja vägivald on siin vältimatult vajalikud vahendid;
- f) künniline ja pessimistlik vaade ajaloole – ajalugu on mõttetu ja ei õpeta meile midagi.

Meie vaadeldud uuringus neid ajalookontseptsioone otseselt ei küsitud, ent saame nende kohta teha kaudseid järeldusi. Tundub, et enamik noori lähtus progressile suunatud lineaarselt edeneva ajaloo vaatest, mille kohaselt sõda on anomaalia, ühiskonna haigus, mida on võimalik ennetada ja ära hoida. Maailmasõja õppetunde tajuti eelkõige kui tuleviku konfliktide ennetamise ja järgmiste sõdade vältimise mooduseid, mõõdanikus tehtud vigade vältimist nii üksikisikute, sotsiaalsete rühmade (eliidi) kui kogu ühiskonna tasandil. Stabiilne ja rahumeelne maailm oli nende jaoks norm.

Mis saab edasi?

Meie uuringuandmed pärinevad ajast, mil Euroopas valitses kaua kestnud rahu, mis näis stabiilsena. Nüüdseks on tekkinud tõsised sõjakolled ja üha reaalsem sõjaohu, sõja teema on hõivanud püsiva koha infoallikates ja avalikes aruteludes. Reaalne sõda on meile lähemale tulnud. Et tavateadvus on väga kontekstitundlik, võib oletada, et inimeste praegune sõjakäsitlus on teisenemas. Kindlasti muutub see detailsemaks ja struktureeritumaks (vt Wagner jt 1996 sõjakäsitluste võrdlust rahu ja sõja tingimustes), distantseeritud vaateleja positsiooni kõrvale tekivad uued vaatepunktid. Kas üldse ja mida eelmiste sõdade õppetundidest on õpitud, on lahtine küsimus. Tänapäeval on täheldatud mitmeid suundumusi, mis hirmuärataval kombel sarnanevad Esimesele maailmasõjale eelnenutega – ühelt poolt revanšismi, ekstremistlike ideoloogiate ja vägivalda levik, teiselt poolt rahumeelse liberaalse maailma muretus, liigne enesekindlus ja üleolekutunne, eliitide silmakirjalikkus ja omakasupüüdlikkus. „Me elame endiselt keset selle sõja tagajärgi ning seisame silmitsi toonastele sarnaste probleemidega“ (MacMillan 2014, 4). Praeguse Ukraina sõja kontekstis on öeldud: „Praegune sõda pole mitte lihtsalt üleskutse, vaid ka nõudmine ja võimalus uuesti ajalugu õppida. Ajaloo uuesti õppimine ei tähenda mõne meelelahutuskanali vaatamist episoodi episoodi järel, vaid püüdlust mõista, mis võib juhtuda täna ja tulevikus, kui õpitu põhjal ei tegutseda“ (Plohi jt 2022).

Võib tekkida küsimus, kuidas suhestuvad eespool vaadelduga Esimese maailmasõja teaduslikud käsitlused. Siin tuleks rõhutada, et ajaloolaste töö ja kollektiivne mälu on olemuslikult erinevad ning ekspertteadmisi ei saa võtta eeskujuks, millega tava-teadvuslike ajalookäsitlusi mõõta. Constance de Saint Laurent (2021, 185) selgitab, et kui ajalooteaduse eesmärk on minevikku metoodiliselt ja kriitiliselt uurida, siis inimesed kasutavad oma ühise mineviku representatsioone igapäeva elus eri eesmärkidel – et mõista ühiskonda, milles nad elavad, et ette kujutada, millises suunas võiks edasi liikuda, või et otsustada, milline on parim tegevusviis olevikus. Need eesmärgid nõuavad paratamatult erisuguseid protsesse ja ressursse.

Uuring viidi läbi rahvusvahelise projekti COST Action IS1205 „Social psychological dynamics of historical representations in the enlarged European Union“ raames.

Allikad

Aarelaid-Tart, Aili. 2010. „Avoiding uncertainty by making past usable.“ – *Trames. Journal of the Humanities and Social Sciences* 14 (4): 411–426. <https://doi.org/10.3176/tr.2010.4.08>.

Aarelaid-Tart, Aili ja Anu Kannike, toim. 2012. *Nullindate kultuur I: teise laine tulemine*. Tartu: TÜ Kirjastus.

Assmann, Jan. 2008. „Communicative and Cultural Memory.“ – *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*, toimetanud Astrid Erlil ja Ansgar Nünning, 109–118. Walter de Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110207262>.

Bobowik, Magdalena, Dario Páez, James H. Liu, Laurent Licata, Oliver Klein ja Nekane Basabe. 2014. „Victorious justifications and criticism of defeated: Involvement of nations in world wars, social development, cultural values, social representations of war, and willingness to fight.“ – *International Journal of Intercultural Relations* 43 (Part A), 60–73. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2014.08.013>

Bouchat, Pierre, Oliver Klein ja Rosa Cabecinhas. 2016–2019. „COST WWI Questionnaire and Original Text File.“ – *OSF*. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/smuk8>.

Bouchat, Pierre, Laurent Licata, Valentine Rosoux, Christian Allesch, Helen Ammerer, Inna Bovina, Susanne Bruckmüller ja teised. 2017. „A Century of Victimhood: Antecedents and Current Impacts of Perceived Suffering in World War I Across Europe.“ – *European Journal of Social Psychology* 47 (2): 195–208. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2232>.

Bouchat, Pierre, Laurent Licata, Valentine Rosoux, Christian Allesch, Helen Ammerer, M. Babinska, Olivier Klein ja teised. 2019a. „Greedy Elites and Poor Lambs: How Young Europeans Remember the Great War.“ – *Journal of Social and Political Psychology* 7 (1): 52–75. <https://doi.org/10.5964/jsp.p.v7i1.781>.

Bouchat, Pierre, Laurent Licata, Valentine Rosoux, Christian Allesch, Helen Ammerer, Inna Bovina, Susanne Bruckmüller ja teised. 2019b. „100 Years After: What is the Relation Between Pacifist Attitudes and Social Representations of the Great War?“ – *Peace and Conflict: Journal of Peace Studies* 25 (2): 129–139. <https://doi.org/10.1037/pac0000359>.

Bouchat, Pierre; Rosa Cabecinhas, Laurent Licata, Maxence Charton, Xenia Chrysoschoou, Sylvain Delouvé, Hans-Peter Erb, Léo Facca, Christine Flassbeck, Valérie Haas, Nikos Kalampalikis, Renata Franc, Silvia Mari, Tomislav Pavlovic, Nebojša Petrović, Maaris Raudsepp, Alberto Sâ, Inari Sakki, Maciek Sekerdej, Julien Taranczewski, Denis Hilton ja teised. 2023. „Social Representations of European History by the European Youth: A Cross-Country Comparison.“ – *Journal of Social and Political Psychology* 11 (2): 606–622. <https://doi.org/10.5964/jsp.p.9805>.

Brescó de Luna, Igancio ja Floor van Alphen, toim. 2021. *Reproducing, Rethinking, Resisting National Narratives: A Sociocultural Approach to Schematic Narrative Templates*. History and Society: Integrating social, political and economic sciences. Information Age Publishing.

de Saint Laurent, Constance. 2021. *Social Thinking and History. A sociocultural psychological perspective on representations of the past*. Routledge.

de Saint-Laurent, Constance ja Sandra Obradović. 2018. „Uses of the Past: History as a Resource for the Present.“ – *Integrative Psychological & Behavioral Science* 53 (1): 1–13. <https://doi.org/10.1007/s12124-018-9463-5>.

Dosenrode, Søren, toim. 2018. *World War 1: The Great War and its Impacts*. Aalborg Universitetsforlag.

Esse, Liisi. 2016. *Eesti sõdurid Esimeses maailmasõjas: sõjakogemus ja selle sõjajärgne tähendus*. Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis 38. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

———. 2019. „Estonian soldiers and the others in World War One: imagining and encountering friends and foes.“ – *First World War Studies* 9 (2): 151–166. <https://doi.org/10.1080/19475020.2019.1583120>.

Hanke, Karin, James H. Liu, C. Sibley, D. Páez, S. Gaines, G. Moloney, Chan-Hoong Leong, W. Wagner, Laurent Licata, O. Klein, Ilya E. Garber, G. Böhm, D. Hilton, V. Valchev, Sammyh S. Khan ja Rosa Cabecinhas. 2015. „„Heroes“ and „Villains“ of World History across Cultures.“ – *PLoS ONE* 10 (2): e0115641. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0115641>.

Judin, Grigori ja Margarita Ljutiva. 2023. „Vene emotsioonide eripärad: vimm, hirm, lootus. Intervjuu Grigori Judiniga.“ – *Vikerkaar*, märts. <https://www.vikerkaar.ee/archives/29493>.

Glăveanu, Vlad. 2017. „Collective Memory between Stability and Change.“ – *Culture and Psychology* 23 (2): 255–262. <https://doi.org/10.1177/1354067X17695766>.

Glăveanu, Vlad ja Koji Yamamoto, toim. 2012. *Integrative Psychological and Behavioural Science* 46 (4). *Bridging History and Social Psychology*.

Kattago, Siobhan. 2009. „Agreeing to Disagree on the Legacies of Recent History: Memory, Pluralism and Europe after 1989.“ – *European Journal of Social Theory* 12 (3), 375–395. <https://doi.org/10.1177/1368431009337352>.

Kello, Katrin ja Halliki Harro-Loit. 2017. „Katkestuste kultuur? Eesti ajaloo sündmused ja ajastud eestlaste ajalookultuuris.“ – *Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused*. Studia societatis et communicationis 2, toimetanud Peeter Vihalemm, Marju Lauristin, Veronika Kalmus ja Triin Vihalemm, 476–498. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kivimäe, Jüri. 2015. „Sõda ja kultuuriline pööre.“ – *Esimene maailmasõda eesti kultuuris*, toimetanud Mirjam Hinrikus ja Ave Mattheus, 23–75. Tallinn: Tallinna Ülikool, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanuskeskus.

Kurbak, Maria. 2023. „‘Living the last chapter of History’: Anxiety as a force for rewriting history textbooks in Putin’s Russia and before.“ – *Memory, Mind & Media* 2: e4, 1–17. <https://doi.org/10.1017/mem.2023.4>.

Kus, Larissa, James Liu ja Colleen Ward. 2013. „Relative deprivation versus system justification: Polemical social representations and identity positioning in a post-Soviet society.“ – *European Journal of Social Psychology* 43 (5): 423–437. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1958>.

Liu, James H. 2022. *Collective remembering and the making of political culture*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108985093>.

Liu, James H. ja Denis J. Hilton. 2005. „How the Past Weighs on the Present: Social Representations of History and Their Role in Identity Politics.“ – *British Journal of Social Psychology* 44 (4): 537–556. <https://doi.org/10.1348/014466605X27162>.

Liu, James H., Rebekah Goldstein-Hawes, Denis Hilton, Li-Li Huang, Cecilia Gastardo-Conaco, Emma Dresler-Hawke, Florence Pittolo, Ying-Yi Hong, Colleen Ward, Sheela Abraham, Yoshihisa Kashima, Emiko Kashima, Megumi M. Ohashi, Masaki Yuki ja Yukako Hidaka. 2005. „Social Representations of Events and People in World History across 12 Cultures.“ – *Journal of Cross-Cultural Psychology* 36 (2): 171–191. <https://doi.org/10.1177/0022022104272>.

Liu, James H., Khan, Sammyh S. 2021. „Implications of a Psychological Approach to Collective Remembering: Social Representations as Cultural Ground for Interpreting

Survey and Experimental Results." – *Journal of Pacific Rim Psychology*, 15: 1–11. <https://doi.org/10.1177/18344909211007938>.

Liu, James H. ja Dario Páez. 2019. „Social Representations of History as Common Ground for Processes of Intergroup Relations and the Content of Social Identities." – *The Handbook of Culture and Psychology*, toimetanud David Matsumoto ja Hyisung C. Hwang, 586–614. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190679743.003.0018>.

MacMillan, Margaret. 2014. „Maailmasõda: sõda, mis muutis kõike." – *Diplomaatia* 8 (132): 2–4.

McGlynn, J. 2022. „Living forms of patriotism: Engaging young Russians in military history?" – *Youth and memory in Europe, Defining the Past, Shaping the Future*, toimetanud Félix Krawatzek ja Nina Friess, 231–246. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110733501>.

Páez, Dario, James H. Liu, Magdalena Bobowik, N. Basabe ja Karin Hanke. 2016. „Social representations of history, cultural values, and willingness to fight in a war: A collective-level analysis in 40 nations." – *Asian Journal of Social Psychology* 19 (4): 347–361. <https://doi.org/10.1111/ajsp.12153>.

Pawliczek, Aleksandra. 2014. „National narratives of the First World War." – *CENDARI, Collaborative European Digital Archive Infrastructure*. <http://www.cendari.eu/sites/default/files/ARGNationalNarratives.pdf>

Petrone, Karen. 2011. *The Great War in Russian Memory*. Indiana-Michigan Series in Russian and East European Studies. Indiana University Press.

Plohi, Serhi, Timothy Snyder ja Philipp Blom. 2022. „Sõda Ukrainas ja üldkehtivad väärtused." – *Vikerkaar* 37 (4–5): 146–155.

Pääbo, Heiko. 2011. *Potential of Collective Memory Based International Identity Conflicts in Post-Imperial Space. Comparison of Russian Master Narrative with Estonian, Ukrainian and Georgian Master Narratives*. Dissertationes rerum politicarum Universitatis Tartuensis 3. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Rahi-Tamm, Aigi ja Liisi Esse. 2022. „„In spite of everything, life is still beautiful!" War and postwar experiences in Estonia through the example of Oskar Nõmmela's life story (1893–1969)." – *Journal of Baltic Studies* 53 (2): 249–270. <https://doi.org/10.1080/01629778.2022.2052916>.

Raudsepp, Maaris ja Wolfgang Wagner. 2011. „The essentially other: Representational processes that divide groups." – *Trust and conflict: Representations, culture and dialogue*, toimetanud Ivana Markova ja Alex Gillespie, 105–122. Routledge.

Rigney, Ann. 2012. „Transforming Memory and the European Project." – *New Literary History* 43 (4): 607–628. <https://doi.org/10.1353/nlh.2012.0036>.

Rosoux, Valerie, Pierre Bouchat ja Olivier Klein. 2019. „Retelling the war to give a chance to peace. A comparative analysis of great war memories." – *Experience and Memory of the First World War in Belgium. Comparative and Interdisciplinary Insights*, toimetanud Geneviève Warland, 139–165. Münster: Waxmann.

Zipfel, Gaby. 2014. „Endlich einmal jenseits von Gut und Böse!" – *Eurozine*, 25. mai. <https://www.eurozine.com/endlich-einmal-jenseits-von-gut-und-bose/>. –

———. (2014) 2021. „Viimaks ometi sealpool head ja kurja!" „Lubatavad üleastumised" ja naised sõja ajal." – *Vikerkaar* 36 (7–8): 129–137.

Tamm, Marek. 2008. „History as cultural memory. Mnemohistory and the construction of Estonian nation." – *Journal of Baltic Studies* 39 (4): 499–516. <https://doi.org/10.1080/01629770802468865>.

———. 2015. „Introduction: Afterlife of Events: Perspectives on Mnemohistory.“ – *Afterlife of Events: Perspectives on Mnemohistory*. Palgrave Macmillan Memory Studies, toimetanud Marek Tamm, 1–23. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

———. 2018. „Rahvuste tegemine. Humanitaarteaduslik vaade.“ – *Keel ja Kirjandus* 61 (1–2): 15–29. <https://doi.org/10.54013/kk723a4>.

Tannberg, Tõnu, koost. 2015. *Eestlased ilmasõjas. Sõdurite kirju, päevikuid ja mälestusi Esimesest maailmasõjast*. Tartu: Eesti Rahvusarhiiv.

Todman, Dan. 2014. *The Great War: Myth and Memory*. Bloomsbury Publishing.

Undusk, Jaan. 2015. „Mälupaik sinepigaas. Esimene maailmasõda, keemiarelv ja kirjandus.“ – *Esimene maailmasõda Eesti kultuuris*, toimetanud Mirjam Hinrikus ja Ave Mattheus, 197–262. Tallinn: Tallinna Ülikool, Eesti TA Uneri ja Tuglase Kirjanduskeskus.

———. 2016. „Ideetud eestlased. Eesti sõjakirjandust lugedes.“ – *Eesti kirjanike ilmavaatest*. Eesti mõttelugu 118, 792–808. Tartu: Ilmamaa.

Vesterdal, Knut. 2023. „Learning peace and citizenship through narratives of war?“ – *Journal of Social Science Education* 22 (3). <https://doi.org/10.11576/jsse-5907>.

Wagoner, Brady. 2015. „Collective Remembering as a Process of Social Representation.“ – *Cambridge Handbook of Social Representations*, toimetanud Gordon Sammut, Eleni Andreouli, George Gaskell ja Jaan Valsiner, 143–162. Cambridge: Cambridge University Press.

Wagoner, Brady, Ignacio Brescó ja Sophie Zadeh, toim. 2020. *Memory in the Wild*. Information Age Publishing.

Wagner, Wolfgang, Jorge Valencia ja Fernando Elejabarrieta. 1996. „Relevance, Discourse and the 'Hot' Stable Core of Social Representations—A Structural Analysis of Word Associations.“ – *British Journal of Social Psychology* 35 (3): 331–352. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1996.tb01101.x>.

Wertsch, James. 2002. *Voices of Collective Remembering*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511613715>.

———. 2008. „Collective Memory and Narrative Templates.“ – *Social Research* 75 (1): 133–156. <https://doi.org/10.1353/sor.2008.0051>.

Maaris Raudsepp – MSc (sotsiaalsühholoogia), PhD (sotsioloogia), Tallinna ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi (RASI) vanemteadur. Aastatel 1996–2016 töötas ka TLÜ Eesti Humanitaarinstituudi nüüdskultuuri uurimiskeskuses ja 2008–2015 kultuuriteooria tippkeskuses. Teadusliku huvi suunad: sotsiaalsete representatsioonide teooria ja semiootilise kultuurpsühholoogia teoreetilised ja rakenduslikud probleemid; individuaalne ja kollektiivne tähenduseloome. On publitseerinud arvukalt teadustöid, sealhulgas gruppidevaheliste suhete, väärtusmuutuste, põlvkondliku eneseteadvuse, autobiograafilise mälu, traumakogemusega toimetuleku, samuti ajaloo representatsioonide ja keeruka ajaloo õpetamise teemadel.
E-post: [maaris.raudsepp\[at\]tlu.ee](mailto:maaris.raudsepp[at]tlu.ee)

Triin Roosalu – PhD (sotsioloogia). Tallinna ülikooli Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituudi vanemteadur ja Ühiskonnateaduste Instituudi dotsent. Ta on uurinud sotsialismijärgseid institutsionaalseid muutusi töö ja hariduse valdkondades, huvituides peamiselt sotsiaalse kihistumise, diskrimineerimise ja võrdse kohtlemise teemadest. Samuti on ta uurinud eesti teaduskeele kasutust, Euroopa identiteeti ja elukestvate õpet. Tal on rikkalikud kogemused riiklike ja rahvusvaheliste teadusprojektide algatamisel ja läbiviimisel ning alates 2012. aastast esindab ta Eestit rahvusvahelise sotsiaaluuringute programmi (ISSP) konsortsiumis.
E-post: triin.roosalu[at]tlu.ee

Lay Representations of War: The First World War through the Eyes of Today's Youth

Maaris Raudsepp, Triin Roosalu

Keywords: First World War, representations of history, lay representations of war

Lay understanding of war is multi-layered containing elements of personal or family experience as well as the unifying effects of collective memory (representations). The First World War is at such a distance from us that a change in the form of collective historical representation has taken place, from the initial commemoration of the event in the form of communicative memory to part of institutionalised cultural memory (Assmann 2008). According to today's view, the First World War is second most important global historical event (Liu et al. 2005).

In 2014, one hundred years after the beginning of the First World War, a survey of students was conducted in twenty European countries (within the framework of COST Action IS1205 Social Psychological Dynamics of Historical Representations in the Enlarged European Union) to investigate the commonalities and differences in social representations of the War among young Europeans. Young people were asked about their factual knowledge of the War, their family war experiences, feelings related to the War, and more general interpretations of the war such as what they considered the main causes of the War to be, who was attributed the responsibility for the outbreak of the War, how they evaluate the violence of the different parties, how they perceive the distribution of the roles of aggressor and victim, etc. Background characteristics included cultural and national identity, anti-war attitudes, etc. In Estonia, the survey was conducted in both Estonian and Russian. In the article, we describe the main results of these studies.

Previous analysis found that Europeans share a common representation of the causes of the First World War, although young people in Western and Eastern European countries have different interpretative frameworks when thinking about this war (Bouchat et al. 2019a; Pawliczek 2014). While in Western Europe it is the tragic Great War, with a definite beginning and end, in Eastern Europe there is not such a clear collective perception. The First World War led to various other wars in these countries, as a result of which empires fell apart and many small countries, including Estonia, gained independence, paradoxically a positive consequence of the War for these nations. Awareness of family or national war victimhood is linked to anti-war attitudes today; for more pacifist young people the First World War is associated with real and emotional human suffering, while less pacifist young people think more abstractly about the geopolitical results of the War (Bouchat et al. 2019b).

Young people growing up in peacetime Europe after the Second World War have generally been free from militaristic propaganda. There has been a purposeful attempt to shape young people's approach to history in schools, the trend of which in most European countries has been to reconcile former enemies (Rosoux et al. 2019). The survey discussed in the article showed considerable commonality and consensus in the representation of the First World War. The descendants of the former hostile parties evaluate this war in the same way, can reproduce the same facts, events, and characters, and interpret the causes and consequences of the war similarly. Looking back, young people primarily see the futility of War and the unnecessary human suffering. Thus, pacifism as one of the cultural consequences of the War is a viable common sense way of thinking today. Analysing Estonian war literature, Jaan Undusk (2016) has come to the conclusion that 'passive pacifism' and indifference to war are characteristic of Estonians.

Unlike the communicative memory of the Second World War, where former intergroup enmity is still alive at times, in the collective cultural memory of the First World War, emotionality has faded and transformed; for example former war excitement or rage has become sadness and grief. Instead of enmity between countries and peoples, one sees rather a social conflict between greedy and reckless elites and ordinary people sacrificed for their interests (Bouchat et al. 2019a). One hundred years later, the First World War appears to the youth of Europe as a warning, a negative symbol that is contrasted with united Europe as a peace project (Bouchat et al. 2023). In this way, history has been transformed into a shared symbolic resource, war in collective memory acting as a supporter of international peace. Young people have developed a homogeneous anti-war-oriented collective image of the First World War.

Estonian youth's factual knowledge of the First World War was surprisingly good, considering the marginality of this war from the point of view of Estonian identity or current inter-group relations: Estonians do not feel like victims or war criminals, they do not feel the desire for revenge, there is no need to forgive anyone or demand an apology from anyone. We separately analysed Estonian young people's answers to the question "What can we learn from the experience of the First World War?" Generalising the answers, we can conclude that most young people took a progressive, linear view of history, according to which war is an anomaly, a disease of society that can and should be prevented. The lessons of the First World War were primarily perceived as ways of preventing future conflict and avoiding the mistakes made in the past, both at the level of individuals, social groups (the elite), and society as a whole. A stable and peaceful world was perceived as the norm.

Maaris Raudsepp holds an MSc in social psychology and a PhD in sociology. She is Senior Research Fellow at Tallinn University's Institute of International and Social Studies (IISS). Between 1996 and 2016 she worked as a senior researcher at the Centre for Contemporary Cultural Studies at the Institute of Humanities, Tallinn University, and from 2008 to 2015 at the Centre of Excellence in Cultural Theory (CECT). Her areas of scientific interest are theoretical and applied problems of the theory of social representations and semiotic cultural psychology and individual and collective meaning-making. Raudsepp has published numerous research papers, including on the topics of intergroup relations, value changes, generational self-awareness, autobiographical memory, coping with trauma, social representations of history and the teaching of sensitive historical issues.

E-mail: maaris.raudsepp[at]tlu.ee

Triin Roosalu is a PhD in sociology and Research Fellow and Associate Professor at the Institute of International and Social Studies (IISS) at the School of Governance, Law and Society (SOGOLAS) in Tallinn University. She is a scholar of post-socialist institutional change. Her research interests fall in the general field of social stratification, discrimination and equal treatment, mainly in the arenas of work and education. She has also studied the use of Estonian scientific language, European identity, and lifelong learning. She has rich experience initiating and running national and international research projects, academic as well as applied, and since 2012 has represented Estonia as part of the International Social Survey Program (ISSP) consortium.

E-mail: triin.roosalu[at]tlu.ee